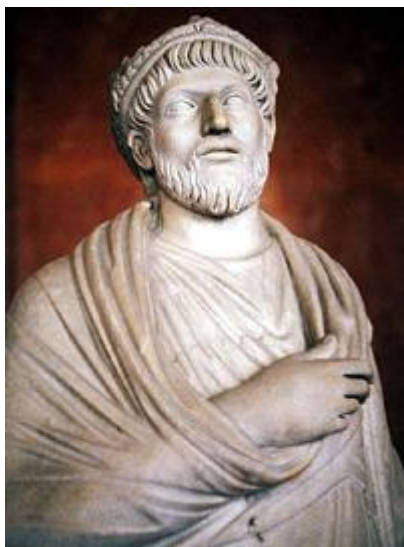

Ιουλιανός: Αντιοχικός λόγος («Μισοπώγων» ή «Για την απέχθεια προς τα γένεια»)

«Το έργο του Ιουλιανού, "Μισοπώγων", είναι τόσο θαυμάσιο και πνευματώδες, ώστε με δυσκολία μπορεί κανείς να το αποδώσει σε αυτοκράτορα».

Will Durrant

Ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου, Ιουλιανός, έγραψε τον «Μισοπώγωνα» στις αρχές του 363, όταν βρισκόταν στην Αντιόχεια, προετοιμαζόμενος για να εκστρατεύσει εναντίον των Περσών. Ο Ιουλιανός είχε την πρόθεση να μεταφέρει την πρωτεύουσα της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Βυζάντιο), από την Κωνσταντινούπολη στην Αντιόχεια. Εκεί συνάντησε όμως μια εχθρότητα, κυρίως λόγω του ότι δεν ήταν χριστιανός (Ο φιλέλληνας Ιουλιανός ήταν ο μοναδικός μη χριστιανός αυτοκράτορας του Βυζαντίου και είχε απαγορέψει μάλιστα με νόμο, να τον αποκαλούν «δεσπότη»), αλλά ακολουθούσε την ελληνική θρησκεία. Η σεμνότητά του και ο λιτός τρόπος ζωής του, που δεν συμβάδιζε με ζωή αυτοκράτορα, έγιναν αντικείμενο χλεύης και ειρωνείας απ' τους χριστιανούς κατοίκους της Αντιόχειας. Τον παρομοίαζαν σαν πίθηκο και νάνο, ενώ δεν παρέλειπαν να επικρίνουν τις θυσίες ζώων στους θεούς, παρομοιάζοντάς τον με χασάπη. Βασικός στόχος όμως της χλεύης, αποτέλεσε η «φιλοσοφική» γενειάδα του Ιουλιανού, με την οποία όπως έλεγαν ειρωνικά, μπορούσε να πλέξει κάποιος σκοινιά.

Ο Ιουλιανός έγραψε πικραμένος τον «Μισοπώγωνα», αποδίδοντας στους Αντιοχείς αγνωμοσύνη και αχαριστία, όταν υπέπεσε στην αντίληψή του, ένα σημείωμα που κυκλοφορούσε στην πόλη, το οποίο έγραφε: «Τὸ Χ δεν αδίκησε σε τίποτε την πόλη, ούτε το Κ», δηλαδή «Ο Χριστός δεν αδίκησε σε τίποτε την πόλη, ούτε ο

Κωνστάντιος» (σ.σ.: Ο προηγούμενος αυτοκράτορας). Όταν τέλειωσε το γράψιμό του, ολόκληρο το κείμενο του Μισοπώγωνα «προετέθη» -δηλαδή αναρτήθηκε- στα προπύλαια του παλατιού, σε σημείο όπου μπορούσε να διαβαστεί από τον κάθε κάτοικο της Αντιόχειας. Δύσκολο να φανταστεί κάποιος την αντίδραση των Αντιοχέων σ' αυτό που διάβαζαν. Σίγουρα πάντως είχαν άγνοια ότι πρωταγωνιστούσαν κι αυτοί σε ένα γεγονός μοναδικό: Ήταν η πρώτη και τελευταία φορά στην ιστορία, που ηγέτης κράτους απευθυνόταν με τέτοιο ύφος και ήθος σε πολίτες -ή, καλύτερα, σε υπηκόους, τους οποίους πάσχιζε να μετατρέψει σε πολίτες... Το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι έναν μήνα αργότερα ο Ιουλιανός -όπως είχε προειδοποιήσει και μέσα από τον «Μισοπώγωνα»- εγκατέλειψε την Αντιόχεια. Οι Αντιοχείς τού έστειλαν αντιπροσωπία για να αποκαταστήσουν τις σχέσεις τους, όμως χωρίς αποτέλεσμα. Είχε άλλωστε ξεκινήσει την εκστρατεία κατά των Περσών (όπου κι έχασε τη ζωή του), και τα στρατιωτικά ζητήματα προείχαν των πολιτικών...

Ο «Μισοπώγων», αποτελεί ένα μοναδικό μνημείο στα παγκόσμια χρονικά, αποκαλυπτικού και ειλικρινούς λόγου, ηγέτη κράτους προς πολίτες. Ποτέ δεν έχει διδαχθεί μάθημα ήθους με τέτοια παρρησία, αστεϊσμό και (αυτο)σαρκασμό. Ο «Μισοπώγων», εκτός από τη μεγάλη αξία του ως ιστορικό έγγραφο μεγάλης λογοτεχνικής αξίας, το οποίο φανερώνει το πνευματικό και ηθικό επίπεδο του Ιουλιανού (αν και κάποιοι χριστιανοί συγγραφείς επιχείρησαν να τον προβάλλουν ως διαταραγμένη ψυχολογικά προσωπικότητα, θέλοντας έτσι να ακυρώσουν τον λόγο του). Είναι ένα γραπτό μνημείο ελληνικού ήθους, αν λάβει κανείς υπόψιν ότι κάποιος άλλος αυτοκράτορας, ενδεχομένως να απαντούσε στις κοροϊδίες και την χλεύη, όχι διά του γραπτού (δια)λόγου, αλλά με βασανιστήρια, φυλακίσεις κι εκτελέσεις (*«Όσο για τις βρισιές με τις οποίες με λούσατε -δημόσια και ιδιωτικά- με στίχους αναπαίστων· τώρα που και εγώ ο ίδιος έχω κατηγορήσει τον εαυτό μου, σας επιτρέπω ακόμη μεγαλύτερη αθυροστομία, μιας και δεν πρόκειται να σας κάνω ποτέ κανένα κακό -να σφάξω κανέναν ή να χτυπήσω ή να αλυσοδέσω ή να φυλακίσω»*). Διαβάζοντας κάποιος τον λόγο αυτό, κάποιες στιγμές θα μπει στον πειρασμό να κάνει θλιβερές συγκρίσεις με σημερινούς πολιτικούς και διανοούμενους ...

Μισοπώγων

[...] Δεν υπάρχει νόμος που ν' απαγορεύει στον καθένα να γράφει για τον εαυτό του, είτε για να τον κατακρίνει είτε για να τον παινέψει. Τώρα, αν και θα το 'θελα πολύ να παινέψω τον εαυτό μου, δεν έχω τη δύναμη να το κάνω. Όσο για επικρίσεις, έχω εναντίον μου μυριάδες. Και πρώτα ας ξεκινήσω απ' το πρόσωπό μου.

Παρ' όλο που η φύση δεν του χάρισε ιδιαίτερη ομορφιά και χάρη και ευπρέπεια, εγώ, δύστροπος και προβληματικός, πρόσθεσα στο πρόσωπό μου κι αυτή τη μεγάλη γενειάδα, για να την τιμωρήσω, φαίνεται, όχι για τίποτα άλλο αλλά γιατί δεν είναι όμορφη από φυσικού της. Και για τον ίδιο λόγο ανέχομαι και τις ψείρες που τριγυρνούν μέσα της σαν τα θηρία μες στην πυκνή βλάστηση. Επίσης, δεν μου επιτρέπω να πίνω και να τρώω άπληστα και μ' ανοιχτό το στόμα, γιατί πρέπει να προσέχω μήπως κατά λάθος μαζί με τα ψωμιά καταπιώ και τρίχες. Όσο για τα φιλιά, το να φιλάω και να φιλιέμαι δεν μου είναι πονοκέφαλος. Παρ' όλο που σ' αυτό όπως και σε άλλα, τα γένεια έχουν και τούτο το ενοχλητικό, ότι δεν επιτρέπουν σε καθαρά χείλη «ν' ακουμπούν πάνω σε λεία και γλυκύτερα χείλη», όπως είπε κάποιος που με τη βοήθεια του Πάνα και της Καλλιόπης έγραψε ποιήματα για την Δάφνη. Εσείς λέτε πως με τα γένεια μου θα 'πρεπε να πλέξω σκοινιά. Είμαι έτοιμος να σας τα προσφέρω, φτάνει μόνο να μπορείτε να τα τραβάτε χωρίς να πάθουν ζημιά τα μαλθακά και αγύμναστα χεράκια σας.

Μη νομίζετε πως δυσανασχετώ με την κοροϊδία που μου κάνετε. Εγώ ο ίδιος άλλωστε σας δίνω την αφορμή, που το πηγούνι μου είναι σαν του τράγου, ενώ θα μπορούσα φαντάζομαι, να το 'χω άτριχο και λείο, όπως το 'χουν οι ωραίοι νεαροί και όλες οι γυναίκες που είναι από φυσικού τους επιθυμητές. Εσείς όμως, που ακόμα και στα γεράματα κοιτάζετε πως να μοιάσετε με τα παιδιά σας, τους γιους και τις κόρες σας, γιατί έτσι σας υπαγορεύει ο κομψός τρόπος ζωής κι η τρυφερή σας φύση ίσως, ξυρίζεστε επιμελώς, αφήνοντας τον ανδρισμό σας να φανερώνεται δειλά δειλά από το μέτωπο, κι όχι από το σαγόνι όπως κάνω εγώ. Και σαν να μην έφτανε το μήκος της γενειάδας μου, είναι και τα μαλλιά μου απεριποίητα και βρώμικα, σπάνια τα κουρεύω, και τα νύχια μου είναι πάντα λερωμένα από τα μελάνια της γραφίδας. Κι αν θέλετε να μάθετε, σας εκμυστηρεύομαι και κάτι απόρρητο: Στο στήθος μου έχω πυκνό τρίχωμα, σαν το λιοντάρι, το βασιλιά των ζώων. Δεν το 'χω ξυρίσει ή μαλακώσει ποτέ κανένα άλλο σημείο του σώματός μου.

Αν είχα και καμιά κρεατοελιά σαν τον Κικέρωνα, θα σας το έλεγα, όμως δεν έχω. Επιτρέψτε μου όμως να σας αποκαλύψω κάτι άλλο: Δεν μου είναι αρκετό το ότι το κορμί μου βρίσκεται σ' αυτήν την κατάσταση, γι' αυτό και ο τρόπος ζωής μου είναι αυστηρότατος. Περιορίζω τον εαυτό μου· από ανοησία τον κρατάω μακριά από τα θέατρα, ούτε δέχομαι στην αυλή μου θιάσους, εκτός από την πρώτη του έτους· τόσο αναίσθητος είμαι και σφιχτός σαν τον χωριάτη που από το λίγο του βιος πρέπει να δώσει φόρο σε σκληρό δεσπότη. Κι όταν μια φορά μπήκα στο θέατρο είχα όψη ανθρώπου που θέλοντας να εξιλεωθεί ετοιμάζεται να προσφέρει θυσία. Παρ' ότι ονομάζομαι μέγας βασιλέας, δεν έχω κανέναν, σαν άρχοντα ή στρατηγός όλης της οικουμένης, να διευθύνει ηθοποιούς και αρματοδρόμους. Τώρα θα αναπολείτε «εκείνη τη νιότη του, το πνεύμα και τη διάνοια», που ως λίγο πριν αντικρίζατε.

Μπορεί όμως κι αυτό να 'ναι ένα καθαρό και αδιάψευστο σημάδι του μοχθηρού μου χαρακτήρα, εγώ πάλι δε σταματάω να προσθέτω όλο και πιο πρωτοφανείς ιδιοτροπίες. Αποστρέφομαι τις ιπποδρομίες όπως ο βουτηγμένος στα χρέη αποστρέφεται τις αγορές. Σπάνια θα παρευρεθώ στον ιππόδρομο και αυτό μόνο σε μέρα γιορτής, και πάλι δε θα μείνω όλη την ημέρα, όπως συνήθιζαν ο εξάδελφός μου κι ο θείος μου και ο αδελφός μου. Έξι αγώνες θα κάτσω να παρακολουθήσω όλες κι όλες, κι αυτές όχι ως λάτρης του αθλήματος ή έστω, μα τον Δία, με την αδιαφορία ανθρώπου που δεν το μισεί και δεν το αποστρέφεται και όταν φεύγω είμαι όλος χαρά.

Όλα τα παραπάνω, όμως, δεν είναι παρά η επιφάνεια· σάμπως έχω αναφερθεί σε πολλά από τα κακά που σας έχω κάνει; Στην εντελώς ιδιωτική μου ζωή, άγρυπνες νύχτες πάνω σ' ένα στρώμα από άχυρα, και λίγο φαγητό που δεν με χορταίνει, μου χαλάει τη διάθεση και με κάνει να εχθρεύομαι μια πόλη καλοπερασάκηδων. Βέβαια αυτές τις συνήθειες δεν τις έχω για να σας δώσω το παράδειγμα. Από παιδί, έπεσα θύμα μιας μεγάλης και ανόητης πλάνης που με έπεισε να πολεμώ το στομάχι μου και να μην του επιτρέπω να γεμίζει με πολύ φαγητό. Λιγότερες φορές από κάθε άλλον μου έχει συμβεί να κάνω εμετό. Και θυμάμαι πως αυτό μου 'τυχε μια φορά όλη κι όλη, την εποχή που είχα γίνει Καίσαρας, κι αυτό από αρρώστια κι όχι απ' την πολυφαγία. [...]

Μόνο στους δειλούς, ταιριάζει να κοκκινίζουν από ντροπή, ενώ οι γενναίοι, όπως εσείς, το ρίχνουν στη διασκέδαση από τα χαράματα, περνούν νύχτες γεμάτες απολαύσεις και δείχνουν, όχι στα λόγια αλλά με πράξεις, ότι αψηφούν τους νόμους. (Οι νόμοι, βλέπετε, εμπνέουν φόβο επειδή υπάρχουν οι άρχοντες κι όταν

κανείς προσβάλλει έναν άρχοντα, πάνω απ' όλα καταπατάει τους νόμους). Το ότι σας ευχαριστεί αυτή η συμπεριφορά το δείχνετε σε πολλές περιπτώσεις, κυρίως όμως στις αγορές και στα θέατρα· ο λαός με χειροκροτήματα και φωνές, ενώ οι εξέχοντες πολίτες με το να δαπανούν τέτοια ποσά σε διασκεδάσεις, που συζητιούνται και γίνονται πιο ονομαστοί απ' ότι η συνάντηση του Σόλωνα του Αθηναίου με τον βασιλιά της Λυδίας Κροίσο. Όλοι σας είστε ωραίοι και ψηλοί, με λείο δέρμα και ξυρισμένοι, και όλοι, μικροί μεγάλοι, ζηλεύετε την ευτυχία των Φαιάκων, «τα ρούχα τ' ακριβά, τα θερμά λουτρά και τα μαλακά κρεβάτια», κι όχι τον σεβασμό στους θείους νόμους.

«Τι φαντάστηκες δηλαδή, πως έτσι άξεστος και μισάνθρωπος και γρουσουζής που είσαι, θα ταίριαζες με όλα τούτα;», θα μου πείτε. «Άσχετε άνθρωπε που όλο σ' αρέσει να κάνεις εχθρούς, αυτή η ψυχούλα σου -που οι ασήμαντοι τη θεωρούν και ισορροπημένη- τόσο ανόητη και τιποτένια είναι που έφτασες να πιστεύεις πως πρέπει να την στολίσεις και να την εξωραΐσεις με τη σωφροσύνη; Και μάλιστα με λάθος τρόπο: Πρώτα πρώτα εμείς ακόμα δεν έχουμε αντιληφθεί το σόι πράγμα είναι αυτή η σωφροσύνη, μόνο τη λέξη ακούμε, τα έργα της δεν τα βλέπουμε. Αν όμως σωφροσύνη σημαίνει αυτό που κάνεις εσύ, αν σημαίνει το να κατανοήσουμε πέρα για πέρα ότι πρέπει να υπηρετούμε τους θεούς και τους θείους νόμους, αν σωφροσύνη είναι να φερόμαστε ισότιμα στους ομότιμους και όταν υπερέχουμε να είμαστε μετριοφρονες, αν σωφροσύνη θα πει να νοιαζόμαστε και να προνοούμε ώστε οι φτωχοί να μην υποφέρουν αδικίες από τους πλούσιους, και αν είναι γι' αυτά να μπαίνουμε κάθε τόσο σε φασαρίες όπως κάνεις εσύ, που φυσικό είναι να σου προκύπτουν μίσση, θυμοί και κοροϊδίες, κι αν επί πλέον σωφροσύνη είναι να υποφέρουμε όλα τα παραπάνω συγκρατώντας την αγανάκτηση και το θυμό μας και όσο γίνεται να ασκούμε τον εαυτό μας ώστε να μη μας λείπει η σύνεση, κι αν ακόμα σαν έργο της σωφροσύνης θεωρηθεί η αποχή από κάθε ηδονή ακόμα κι από κείνη στην οποία το να επιδίδεται κανείς φανερά δεν είναι ούτε απρεπές ούτε επονείδιστο, αφού το θεωρείς αδύνατο, κάποιος να είναι σώφρων στα κρυφά, μες στο σπίτι του, αν δημόσια και στα φανερά γουστάρει να είναι ακόλαστος και να διασκεδάζει στα θέατρα, αν λοιπόν τέτοιο πράγμα είναι η σωφροσύνη, τότε έχεις αυτοκαταστραφεί και πας να καταστρέψεις κι εμάς, που δε θέλουμε ούτε ν' ακούσουμε τη λέξη υποταγή -είτε στους θεούς είτε στους νόμους, γιατί μας είναι γλυκιά η ελευθερία. Αλλά κι αυτή η ειρωνία πάλι; Από τη μια να λες πως δεν είσαι δεσπότης μας και πως δεν ανέχεσαι να σε προσφωνούν έτσι, να αγανακτείς κιόλας τόσο, που έχεις πείσει τους περισσότερους -που από παλιά ήταν συνηθισμένοι αλλιώς- να αποφεύγουν αυτή τη λέξη ως προσβλητική της εξουσίας. Κι από την

άλλη να μας αναγκάζεις να υποδουλωθούμε στους άρχοντες και στους νόμους. Πόσο καλύτερο θα 'τανε να σε λέγαμε δεσπότη και να μας άφηνες ήσυχους, εσύ που στις λέξεις είσαι πράος και στα έργα σκληρός. Και κοντά σ' όλα αυτά, μας παρεμποδίζεις στα δικαστήρια, αναγκάζοντας τους πλούσιους να μετριάζουν τις διεκδικήσεις τους και μη αφήνοντας τους φτωχούς να ζητούν το δίκιο τους με συκοφαντίες. Αφήνοντας το θέατρο στην τύχη του, και τους μίμους και τους χορευτές, τη ρήμαξες την πόλη μας, κι έτσι τελικά ούτε ένα καλό δεν είδαμε από σένα, μόνο την αξιοπρέπειά σου που την ανεχόμαστε τους τελευταίους εφτά μήνες, κι αφήσαμε τις γριές μας που σέρνονται και κυλιούνται ανάμεσα στους τάφους, να προσεύχονται ν' απαλλαγούμε απ' το κακό που μας βρήκε, και μεις ολοκληρώνουμε αυτό το έργο με αστεϊσμό και ευστροφία, ρίχνοντάς σου σαν βέλη τις σάτιρές μας. Εσύ, γενναίε, να δούμε, πώς θ' αντέξεις τα βέλη των Περσών που δειλιάζεις και το βάζεις στα πόδια μπροστά στις κοροϊδίες μας;».

Να λοιπόν· μ' έπιασε πάλι και θέλω να αυτοσαρκαστώ για μιαν ακόμα αιτία: «Συχνάζεις στα ιερά, στριμμένε άνθρωπε, δύστροπε και μοχθηρέ. Και για χατήρι σου μαζεύεται κι ο κόσμος εκεί, από κοντά και οι άνθρωποι της εξουσίας, και σου κάνουν λαμπρή υποδοχή, με χειροκροτήματα και φωνές, σαν να βρίσκονται στο θέατρο. Γιατί δεν τους αγαπάς και δεν τους επαινείς, παρά θες να παραστήσεις ότι είσαι σοφότερος κι από τον Απόλλωνα και βγάζεις λόγους και τους επικρίνεις αυστηρά που φωνάζουν; Και τους λες: “Εσείς σπάνια πηγαίνετε στους ναούς για χάρη των θεών. Για χάρη μου όμως μαζευτήκατε εδώ, και κάνετε απρέπειες σε ιερό χώρο”. Όμως οι σοβαροί και σώφρονες άνθρωποι θα 'πρεπε σιωπηλά να προσεύχονται και να ζητούν την εύνοια των θεών. [...] Εσείς επευφημείτε ανθρώπους αντί για θεούς, ή μάλλον, αντί να κολακεύετε τους θεούς κολακεύετε εμένα. Το καλύτερο όμως, έτσι πιστεύω, θα ήταν να μη κολακεύετε ούτε τους θεούς, αλλά να τους λατρεύετε με σύνεση και σωφροσύνη. Να 'το πάλι, σκαρώνω φράσεις με περίτεχνες λεξούλες, κι όχι μόνο δεν αφήνομαι να εκφραστώ άφοβα και ελεύθερα αλλά με πιάνει πάλι η γνωστή μου γρουσουζιά και δυσφημώ τον εαυτό μου. Γιατί σε ανθρώπους που θέλουν να είναι ελεύθεροι, όχι μόνο από άρχοντες αλλά κι από θεούς, πρέπει κανείς να μιλάει με τρόπο που να τους δίνει την εντύπωση πως είναι φιλικός απέναντί τους σαν ήρεμος πατέρας, κι ας είναι από τη φύση του ελεεινός όπως εγώ. Ανέξου λοιπόν την έχθρα και τις κοροϊδίες τους, κρυφές και φανερές, αφού σκέφτηκες πως όσοι σε χειροκροτούν στους ναούς το κάνουν μόνο για να σε κολακέψουν. Γιατί δε φαντάζομαι να σου πέρασε από το μυαλό πως θα μπορούσες να ταιριάζεις με τα ενδιαφέροντα και τις ασχολίες, τον τρόπο ζωής και τα έθιμα αυτών των ανθρώπων. Ας είναι. Αλλά

εκείνο το άλλο, το δικό σου, ποιός θα το ανεχτεί; Τις νύχτες πέφτεις για ύπνο ολομόναχος, και δεν υπάρχει τίποτα να σου γλυκάνει αυτή την άγρια και ανήμερη ψυχή, κάθε δίοδος έχει αποκλειστεί. Και το χειρότερο απ' όλα είναι ότι σ' αρέσει που κάνεις τέτοια ζωή και δείχνεις να απολαμβάνεις τις κατάρες του κόσμου. Τότε τι αγανακτείς όταν σου τα λένε; Θα 'πρεπε να ευγνωμονείς όσους από καλή διάθεση σε νουθετούν με αναπαίστους και σου λένε να ξυριστείς και μετά να παρουσιάσεις -ξεκινώντας από σένα τον ίδιο- ωραία θεάματα σ' αυτόν τον εύθυμο λαό, μίμους, χορευτές, ξεδιάντροπες γυναίκες, αγοράκια που συναγωνίζονται τις γυναίκες στα κάλλη, άνδρες που 'χουν ξυρίσει όχι μόνο το πρόσωπο αλλά ολόκληρο το σώμα έτσι που το δέρμα να δείχνει πιο λείο από των γυναικών, γιορτές και πανηγύρια -κι όχι, μα τον Δία, λατρευτικά, γιατί σ' αυτά θα πρέπει να 'μαστε κόσμιοι. Φτάνει πια μ' αυτά, τα βαρεθήκαμε, από τέτοια άλλο τίποτα. Ο καίσαρας θυσίασε μια φορά στον ναό του Διός, ύστερα στον ναό της Τύχης, κι επισκέφθηκε τον ναό της Δήμητρας τρεις φορές (δεν θυμάμαι πόσες φορές μπήκα στο ιερό της Δάφνης, που είχε εγκαταλειφθεί εξαιτίας της αδιαφορίας των φυλάκων του και κατόπιν το κατέστρεψε η θρασύτητα των άθεων [σ.σ.: εννοεί τους χριστιανούς]). Την Πρωτομηνιά των Σύρων, ο καίσαρας πάλι επισκέφθηκε τον ναό του Φιλίου Διός και μετά, στη δημόσια εορτή, πηγαίνει στο ναό της Τύχης. Κατόπιν, αφού τηρεί την αργία της αποφράδας ημέρας, ξαναπηγαίνει στον ναό του Φιλίου Διός και προσεύχεται σύμφωνα με τα πατροπαράδοτα. Μα υποφέρεται ένας καίσαρας που κάθε τρεις και λίγο επισκέπτεται τους ναούς; Ενώ θα μπορούσε να ενοχλεί τους θεούς μια δύο φορές το πολύ, και να συμμετέχει στους παλλαϊκούς εορτασμούς, εκείνους που δεν είναι μόνο για τους ειδήμονες θρησκευόμενους αλλά για όλον τον κόσμο, που πραγματικά τις απολαμβάνει αυτές τις γιορτές κι ευχαριστείται να βλέπει να χορεύουν πλήθος άντρες, αγοράκια και γυναίκα».

Όταν το συλλογίζομαι, σας μακαρίζω για την ευδαιμονία σας χωρίς να θυμώνω με τον εαυτό μου. Τ' αγαπάω όλα αυτά -κι ίσως αυτό το χρωστάω σε κάποιον θεό. Μάθετε λοιπόν, πως για τον λόγο αυτό δεν αγανακτώ μ' εκείνους που αντιμάχονται τη ζωή μου και τις επιλογές μου. Άλλωστε προσθέτω κι εγώ ο ίδιος, όσο μπορώ, σαρκασμούς και κοροϊδίες σε βάρος μου, αφού από ανοησία δεν έψαξα εξ αρχής να βρω από που προέρχονται τα ήθη αυτής της πόλης κι ας έχω διαβάσει -όπως πιστεύω, τουλάχιστον- περισσότερα βιβλία από κάθε άλλο συνομήλικό μου. Λένε βέβαια για τον βασιλιά που έδωσε το όνομά του σ' αυτή την πόλη ή, καλύτερα, γι' αυτόν του οποίου πήρε τ' όνομα η πόλη κατά τον εποικισμό της (γιατί ιδρύθηκε μεν από τον Σέλευκο, το όνομά της όμως το πήρε από τον γιο του), λένε λοιπόν γι' αυτόν, πως από την πολλή τρυφερότητα και την πολυτέλεια,

μια ζωή, τότε εκείνος ήταν ερωτευμένος, τότε κάποιος άλλος ήταν ερωτευμένος μαζί του, ώσπου στο τέλος ένιωσε άνομο έρωτα για την ίδια τη μητριά του. Ήθελε να κρύψει το πάθος του μα δε μπορούσε, και το κορμί του άρχισε σιγά σιγά να λιώνει, οι δυνάμεις του τον εγκατέλειψαν, η αναπνοή του έσβηνε. Η αρρώστια του ήταν ένα αίνιγμα, γιατί δεν υπήρχε κάποια εμφανής αιτία που την προκαλούσε, ή καλύτερα, κανείς δε μπορούσε να καταλάβει από τι ακριβώς έπασχε το αγόρι, ενώ ήταν φανερό η αδυναμία του. Κι ανατέθηκε τότε στον Σαμιώτη γιατρό ο μεγάλος άθλος, να βρει από τι αρρώστια έπασχε. Εκείνος είχε τις υπόνοιές του, ξέροντας από τον Όμηρο ποιες «λύπες κατατρώνε το κορμί», κι ότι πολλές φορές το κορμί λιώνει από ψυχική αρρώστια κι όχι σωματική. Και βλέποντας τον νεαρό που μόνο ανέραστος δεν ήταν, λόγω ηλικίας και συνηθειών, να ποιο δρόμο ακολούθησε για να εξακριβώσει την αρρώστια: Κάθεται πλάι στο κρεβάτι και προσέχει το πρόσωπο του νεαρού, έχοντας δώσει εντολή να περάσουν από κει οι όμορφοι κι οι όμορφες, και πρώτα πρώτα η ίδια η βασίλισσα. Μόλις μπήκε αυτή, δήθεν από ενδιαφέρον για την υγεία του, αμέσως ο νεαρός παρουσίασε τα συμπτώματα της αρρώστιας του, άρχισε ν' ανασαίνει σαν να πνιγόταν, δε μπορούσε να συγκρατήσει την ταραχή του, το πρόσωπό του κατακοκκίνισε, μετά άρχισε να λαχανιάζει. Μόλις τον βλέπει έτσι ο γιατρός, βάζει το χέρι στο στήθος τού νεαρού και διαπιστώνει ότι η καρδιά του χτυπούσε δυνατά σαν να 'θελε να πεταχτεί έξω. Τέτοια συμπτώματα παρουσίασε όσην ώρα ήταν μπροστά η μητριά. Όταν όμως έφυγε εκείνη κι ήρθαν άλλοι, παρέμενε ήρεμος κι έμοιαζε να μην έχει τίποτα. Κατάλαβε ο Ερασίστρατος από τι έπασχε και το λέει στον βασιλιά, και εκείνος από αγάπη για το παιδί του, είπε να του παραχωρήσει την σύζυγο. Ο νεαρός αρνήθηκε αμέσως, όταν όμως λίγο καιρό μετά πέθανε ο πατέρας του, έσπευσε να διεκδικήσει αυτό που όταν του είχε προσφέρει το αρνήθηκε με ευγένεια. Τέτοια λοιπόν ήταν τα κατορθώματα του Αντίοχου. Κι είναι άδικο να θυμώνω με τους απογόνους του, που μιμούνται τον ιδρυτή της πόλης ή εκείνον που της χάρισε τ' όνομα. Γιατί όπως είναι φυσικό στα φυτά οι ιδιότητες να κληρονομούνται για πολύ καιρό, και όλα ίσως τα φυτά μοιάζουν με κείνα απ' τα οποία βλάστησαν, έτσι συμβαίνει και με τους ανθρώπους, είναι εύλογο, τα ήθη των απογόνων να είναι παραπλήσια με κείνα των προγόνων.

Εγώ ας πούμε, ξέρω ότι απ' όλους τους Έλληνες, οι πιο φιλότιμοι και πιο φιλόανθρωποι είναι οι Αθηναίοι, έχω προσέξει ότι σε μεγάλο βαθμό όλοι οι Έλληνες έτσι είναι, κι έχω να το λέω, πόσο πιο φιλόξενοι είναι και πόσο πιο φιλόθεοι απ' όλους τους λαούς, όλοι οι Έλληνες είναι έτσι, μα ανάμεσά τους, μπορώ να σας βεβαιώσω, ξεχωρίζουν οι Αθηναίοι. Αν εκείνοι διασώζουν στα ήθη τους την εικόνα

της παλιάς αρετής, το ίδιο είναι φυσικό να συμβαίνει με όλους: Τους Σύρους, τους Άραβες, τους Κέλτες, τους Θράκες, τους Παίονες καθώς και κείνους που ζουν στις όχθες του Δούναβη, ανάμεσα στους Θράκες και τους Παίονες, δηλαδή τους Μυσούς απ' τους οποίους κατάγεται η οικογένειά μου που 'ναι αγροίκο, αυστηρό, αδέξιο, ανέραστο και μένει αμετακίνητο στις ιδέες του -δείγματα όλα φοβερής χωριατιάς. Σας ζητώ να με συγχωρέσετε λοιπόν, και με τη σειρά μου σας συγχωρώ κι εγώ, αφού μιμείσθε τους τρόπους των πατέρων σας, και μην το πάρετε σαν κατηγορία όταν σας λέω ψεύτες και χορευτές και στα χοροπηδήματα πρώτους. Κάθε άλλο: Σας εγκωμιάζω όταν λέω πως μιμείσθε τα καλά των προγόνων σας (μέχρι κι ο Όμηρος, όταν λέει για τον Αυτόλυκο ότι τους ξεπερνάει όλους «στην απάτη και στους όρκους», μιλάει επαινετικά). Και στον εαυτό μου καταλογίζω αδεξιότητα, αμάθεια και δυστροπία και το ότι δεν μαλακώνω εύκολα, και σε ό,τι έχει να κάνει με τα προσωπικά μου δεν ξανοίγομαι σε φορτικούς και απατεώνες, και το ότι δεν κάνω πίσω όταν οι άλλοι βάζουν τις φωνές, τέτοιες μομφές τις δέχομαι μετά χαράς. Ποια απ' τις δυο στάσεις είναι η πιο εύκολη, οι θεοί μπορεί να το ξέρουν -μιας και δεν υπάρχει άνθρωπος που να μπορεί να μπει διαιτητής ανάμεσά μας: Δεν θα τον εμπιστευόμασταν, γιατί είναι φυσικό ο καθένας να εκτιμάει τα δικά του και των άλλων να τα καταφρονεί. Άνθρωπος που χαρίζεται σε κάποιον με επιδιώξεις αντίθετες από τις δικές του, θα πρέπει να 'ναι υπερβολικά ήπιος, έτσι νομίζω.

Τώρα που το καλοσκέφτηκα, βρίσκω πως έχω κάνει κι άλλα φοβερά πράγματα. Φτάνοντας σε μια πόλη ελεύθερη που δεν ανέχεται να βλέπει απεριποίητα μαλλιά, μπήκα μέσα αξύριστος και ακούρευτος, ίδιος με κείνους που ψάχνουν και δε μπορούν να βρουν ένα κουρέα. Θα νόμιζε κανείς πως έβλεπε τον Σμικρίνη τον γεροτσιγγούνη ή τον Θρασυλέοντα, τον ηλίθιο στρατιώτη. Ενώ αν είχα καλλωπιστεί θα 'μοιαζα ωραίος νέος, θα 'χα μεταμορφωθεί σε έφηβο, αν όχι στα χρόνια, τουλάχιστον στο φέρσιμο και στην τρυφερότητα του προσώπου. «Δεν ξέρεις να συναναστρέφεις τους ανθρώπους, δεν επιδοκιμάζεις τον Θέογνι, δεν παίρνεις για παράδειγμα το χταπόδι που το χρώμα του γίνεται ίδιο με των βράχων. Μόνο ξέρεις να φέρεσαι με μυκονιάτικη χοντροκοπιά και ασχετωςύνη και ανοησία. Δεν σου περνάει από το μυαλό πως εμείς εδώ είμαστε πολύ μακριά από τους Κέλτες και τους Θράκες και τους Ιλλυριούς; Δε βλέπεις πόσα μαγαζιά έχει αυτή η πόλη; Χώρια που σε μισούν κι οι μαγαζάτορες που δεν τους αφήνεις να πουλάνε στον κόσμο τα εμπορεύματα στις τιμές που θέλουν. Οι μαγαζάτορες, πάλι, κατηγορούν τους ιδιοκτήτες. Εσύ όμως, ακόμα κι αυτούς τους τελευταίους τους κάνεις εχθρούς σου, αναγκάζοντάς τους να είναι δίκαιοι». (Όσο για τους

αξιωματούχους της πόλης, αυτοί, απ' ό,τι φαντάζομαι, παθαίνουν διπλή ζημιά: Ενώ πρώτα καρπώνονταν οφέλη από δυο μεριές, και ως ιδιοκτήτες και ως έμποροι, τώρα φυσικό είναι να στεναχωριούνται που τους μειώθηκαν τα κέρδη και από τις δυο πηγές). Όσο για τους Σύρους της πόλεως, το φέρνουν βαρέως που δεν μπορούν να μεθοκοπούν και να χορεύουν τον κόρδακα. «Εσύ νομίζεις ότι προσφέροντάς τους άφθονο στάρι, τους τρέφεις επαρκώς. Και το πιο χαριτωμένο είναι ότι δεν σε απασχολεί, πως θα γίνει να βρεθεί κανένα πετρόψαρο στην πόλη. Και τις προάλλες, όταν κάποιος έκανε παράπονα ότι η αγορά πάσχει από ψάρια και πουλερικά, έβαλες τα γέλια κι είπες πως μια σοβαρή πόλη έχει ανάγκη από ψωμί, κρασί και λάδι -κρέας χρειάζεται όταν είναι τρυφηλή, πως ακόμα και το να κάνεις λόγο για ψάρια και πουλερικά είναι το άκρον άωτο της πολυτέλειας και ασωτίας, και πως τέτοια πολυτέλεια ούτε οι μνηστήρες στην Ιθάκη δεν απολάμβαναν. Και πως όποιος δε θέλει να τρώει χοιρινό και αρνίσιο κρέας, καλά θα κάνει να το γυρίσει στα όσπρια. Νόμιζες πως νομοθετούσες στα πατριωτάκια σου τους Θράκες ή στους Γαλάτες, τους αναίσθητους που σε διαπαιδαγώγησαν για το κακό μας και σε 'καναν σκέτο πουρνάρι και σφεντάμι -Μαραθωνομάχος, βέβαια, δεν έγινες ακόμα, πάντως κατά το ήμισυ Αχαρνέας, αηδιαστικός και άχαρος, σίγουρα. Δεν θα 'ταν καλύτερα, η αγορά να μοσχοβολούσε μύρο στο πέρασμά σου και πίσω σου ν' ακολουθούσαν ωραίοι νεαροί που θα τους λιμπιζόταν ο κόσμος, και όμιλοι γυναικών σαν αυτούς που καθημερινά βλέπει κανείς στην πόλη μας;». Μα το να ρίχνω βλέμματα ερωτικά προς κάθε κατεύθυνση για να σας φανώ ωραίος, όχι στην ψυχή αλλά στο πρόσωπο, δεν μου το επιτρέπει ο χαρακτήρας μου. Για σας, η αληθινή ομορφιά της ψυχής ταυτίζεται με την ηδυπαθή ζωή. Εμένα ο δάσκαλός μου μού έμαθε να κοιτάω χαμηλά όταν πήγαινα σχολείο. Θέατρο δεν είχα πάει πριν μακρύνουν τα γένεια μου πιο πολύ από τα μαλλιά μου, αλλά ακόμα και σε κείνη την ηλικία, ποτέ δεν πήγα από μόνος μου και με δική μου θέληση, παρά τρεις τέσσερις φορές, το ξέρετε καλά, κατά διαταγή του άρχοντα «για να γίνει το χατήρι του Πάτροκλου» -κι ο άρχοντας ήταν στενός συγγενής μου ενώ εγώ ήμουν ακόμη ιδιώτης. Εμένα τώρα θα πρέπει να με συγχωρέσετε, γιατί αντί για τον εαυτό μου, σας προσφέρω τον άνθρωπο που θα έχετε να τον μισείτε με όλο σας το δίκιο: Εκείνον τον παιδαγωγό μου· τον μισάνθρωπο που τότε με στεναχωρούσε δείχνοντάς μου πάντα τον ίδιο δρόμο, και που σήμερα είναι ο αίτιος της απέχθειάς μου προς εσάς. Αυτός μου 'βαλε μες στην ψυχή -θαρρείς και μου την χάραξε για πάντα- κάτι που εγώ τότε δεν ήθελα ενώ εκείνος, λες και έκανε σοφή πράξη, δώσ' του και συνέχιζε να την μπολιάζει, ονομάζοντας, αν θυμάμαι καλά, μεγαλοπρέπεια την χωριατιά, σωφροσύνη την απάθεια, ανδροπρέπεια το να μην υποχωρεί κανείς στις επιθυμίες και να βρίσκει την ευτυχία με τέτοιο τρόπο.

[...] Αλλά ας κάνουμε μαζί του ανακωχή, και σεις κι εγώ, αν δεν έχετε αντίρρηση, κι ας τερματίσουμε το μίσος. Διότι δεν ήξερε ο άνθρωπος ότι θα ερχόμουν να σας επισκεφθώ, μα και να το 'ξερε πως οι πιθανότητες να 'ρθω εδώ ήταν μεγάλες, που να το φανταστεί ότι θα 'ρχομουν ως άρχων, με τόση εξουσία στα χέρια -όση μου δώσαν οι θεοί, πιέχοντας πάρα πολύ και εκείνον που μου την άφησε και εμένα που τη δέχτηκα, πίστεψτε με. Ήταν φανερό άλλωστε πως ούτε εκείνος που πρόσφερε αυτήν την τιμή - ή χάρη ή όπως αλλιώς προτιμάτε- δεν το 'κανε με τη θέλησή του, αλλά και ο αποδέκτης -όπως ξέρουν οι θεοί- ειλικρινά αρνιόταν. Το πως έχει αυτή η ιστορία και το πως θα εξελιχθεί, είναι θέλημα των θεών. Κι αν είχε τύχει να την προβλέψει ο παιδαγωγός μου, θα έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του ώστε να μπορέσω τώρα να σας φανώ όσο γίνεται πιο αρεστός.

Θα ρωτήσετε: «Δηλαδή δε γίνεται τώρα πια να βάλει κατά μέρος και να ξεμάθει τους αγροίκους τρόπους με τους οποίους ανατράφηκε;». Λένε πως η συνήθεια είναι δεύτερη φύση. Το να πολεμάς τη φύση και το να εγκαταλείψεις μια άσκηση που βάσταξε τριάντα χρόνια, είναι φοβερά δύσκολο, πόσο μάλλον όταν έχεις κοπιάσει γι' αυτήν τόσο πολύ, χώρια που είμαι αρκετά μεγάλος για τέτοια.

«Καλά ως εδώ, θα μας πεις όμως τι σ' έπιασε και ασχολείσαι ο ίδιος με την ακρόαση και εκδίκηση διαφορών που προκύπτουν από τις συναλλαγές; Γιατί αυτό βέβαια δεν σου το δίδαξε ο παιδαγωγός σου που δεν είχε ιδέα ότι θα κυβερνούσες». Κι όμως, φταίει ο απαίσιος εκείνος γέρος που με παραπλάνησε και ως κύριο ένοχο για τις ενέργειές μου, καλά θα κάνετε μαζί με μένα να βρίσετε κι αυτόν. Να ξέρετε όμως πως κι εκείνος είχε εξαπατηθεί από άλλους. Κάποια ονόματα θα έχουν φτάσει στ' αυτιά σας, μιας και συχνά διακωμωδούνται στο θέατρο: Πλάτων, Σωκράτης, Αριστοτέλης, Θεόφραστος. Ο γέρος, άμυαλος όπως ήταν, πείστηκε από τα λεγόμενά τους και μετά βρήκε εμένα, ένα παιδί που αγαπούσε τα γράμματα, και μ' έκανε να πιστέψω πως αν γινόμουν οπαδός και μιμητής τους σε όλα, θα κατάφερνα να ξεπεράσω -τους άλλους ανθρώπους ίσως όχι, δεν έχω, βλέπετε, ανταγωνισμό μ' αυτούς-, τον εαυτό μου όμως σίγουρα. Και μη έχοντας άλλη λύση, πείστηκα και δε μπορώ πια ν' αλλάξω παρ' όλο που συχνά με πιάνει μια τέτοια επιθυμία. Και κατηγορώ τον εαυτό μου που δεν δίνω άφεση σε όλα τα αδικήματα, μου 'ρχονται όμως τότε στο νου τα λόγια του Αθηναίου στο έργο του Πλάτωνα: «Είναι άξιος τιμής αυτός που δεν κάνει αδικίες, εκείνος όμως που δεν επιτρέπει στους κακούς να αδικούν είναι άξιος τουλάχιστον διπλάσιας τιμής. Ο πρώτος είναι δίκαιος μόνο για τον εαυτό του ενώ ο δεύτερος αξίζει όσο πολλοί, καθώς αποκαλύπτει στις αρχές τις αδικίες των άλλων, και πρέπει να πάρει

βραβείο αρετής. Ο ίδιος έπαινος πρέπει να ισχύσει και για την σωφροσύνη και τη φρόνηση και όσες άλλες αρετές μπορεί κανείς όχι μόνο να τις κρατά για τον εαυτό του αλλά και να τις μεταδίδει στους άλλους».

Αυτά μου δίδασκε, πιστεύοντας ότι θα ήμουν στη ζωή ένας απλός ιδιώτης, δεν είχε προβλέψει την τύχη που μου επιφύλαξε ο Δίας. Εγώ όμως ντρεπόμουν ως ηγέτης να είμαι λιγότερο ενάρετος απ' ότι ως ιδιώτης, με αποτέλεσμα να ξεχαστώ και να σας μεταδώσω τη χοντροκοπιά μου χωρίς να υπάρχει καμιά ανάγκη. Χώρια που ένας ακόμη νόμος του Πλάτωνος που μ' έκανε να σκεφτώ για μένα τον ίδιο, με κατάντησε μισητό σε σας· ο οποίος νόμος λέει ότι πρέπει οι άρχοντες και οι πρεσβύτεροι να έχουν αξιοπρέπεια και σωφροσύνη ώστε βλέποντας τους ο λαός να δέχεται πειθαρχημένα την εξουσία τους. Καθώς λοιπόν μόνο εγώ (ή καλύτερα, εγώ με λίγους ακόμα), το επιδίωξα αυτό, κατέληξε η στάση μου να φέρει ολωσδιόλου αντίθετα αποτελέσματα και φυσικά σε βάρος μου. [...]

«Ο τάδε μεταχειρίστηκε βία σε βάρος του δείνα». «Και τι σε νοιάζει εσένα, βρε ανόητε; Ενώ θα μπορούσες να γίνεις συνεργός στο αδίκημα και να κερδίσεις συμπάθειες, και το κέρδος χάνεις και έχθρες ξεσηκώνεις, κι από πάνω νομίζεις ότι συμπεριφέρεσαι και σκέφτεσαι ορθά και προς το συμφέρον σου. Θα 'πρεπε να υπολογίσεις ότι όταν γίνεται κάποιο αδίκημα, κανένας αδικημένος δεν τα βάζει με τους άρχοντες αλλά μ' εκείνον που έκανε την αδικία, ενώ αυτός που πάει να διαπράξει το αδίκημα, όταν εμποδίζεται, δεν κατηγορεί το θύμα του αλλά τους άρχοντες. Θα μπορούσες λοιπόν, με βάση αυτόν τον ωραίο υπολογισμό, να αποφεύγεις να επιβάλεις τη δικαιοσύνη και να επιτρέψεις στον καθένα να κάνει ό,τι θέλει ανάλογα με την δύναμή του» (τέτοιο ήθος έχει, νομίζω, αυτή η πόλη, πολύ φιλελεύθερο). Δε φτάνει που δεν κατάλαβες πως έχουν τα πράγματα, έχεις και την αξίωση να τους κυβερνήσεις με φρόνηση; Δεν πρόσεξες πόση ελευθερία υπάρχει εδώ, μέχρι και για τα γαϊδούρια και τις καμήλες; Αυτοί που τα νοικιάζουν τα περνούν κάτω από τις κιονοστοιχίες θαρρείς κι είναι νύφες, βλέπετε, οι φαρδιοί δρόμοι και τα σοκάκια έχουν φτιαχτεί για διακοσμητικούς σκοπούς και για πολυτέλεια κι όχι για να περνούν τα γαϊδούρια. Και φιλελεύθερα καθώς είναι τα γαϊδούρια, χρησιμοποιούν τους στεγασμένους χώρους και δεν τα εμποδίζει κανείς για να μην τους στερήσει την ελευθερία. Να με ποιο τρόπο είναι ελεύθερη αυτή η πόλη. Κι έχεις την απαίτηση να είναι ήσυχoi οι νέοι της και κυρίως να έχουν τις ίδιες ιδέες με σένα, κι αν όχι, τότε να λένε μονάχα όσα θα ακούγονταν ευχάριστα στ' αφτιά σου. Ενώ εκείνοι από την πολλή ελευθερία έχουν μάθει μόνο στα γλέντια, μια ζωή διασκεδάζουν αρκούντως και στις γιορτές με το παραπάνω».

Για τέτοιου είδους εμπαιγμούς τιμώρησαν κάποτε οι Ρωμαίοι τους κατοίκους του Τάραντα, που μεθυσμένοι στις γιορτές των Διονυσίων πρόσβαλαν τους πρέσβεις της Ρώμης. Εσείς όμως είστε από κάθε άποψη καλότυχοι σε σύγκριση με τους Ταραντίνους: Αντί για λίγες μέρες καλοπερνάτε όλο το χρόνο, κι αντί για ξένους πρέσβεις, προσβάλλετε τους ίδιους σας τους άρχοντες, ακόμα και για τα γένεια τους και για τα σύμβολα που χαράζουν στα νομίσματα. Εύγε, σοφοί πολίτες -και εσείς που εμπαίζετε και εσείς που εγκρίνετε και απολαμβάνετε όσους εμπαίζουν. Φαίνεται, άλλωστε, ότι οι πρώτοι ηδονίζονται να λένε τις κοροϊδίες τους κι οι δεύτεροι να τις ακούνε. [...]

«Το Χι», λένε, «δεν αδίκησε την πόλη, ούτε το Κάππα». Δύσκολο να μπει κανείς στο νόημα αυτού του γρίφου που σκαρφίστηκε η σοφία σας. Βρήκα όμως εδώ στην πόλη σας ερμηνευτές κι έμαθα ότι τα γράμματα είναι αρχικά ονομάτων, και ότι το πρώτο σημαίνει τον Χριστό και το δεύτερο τον Κωνστάντιο. Ανεχθείτε με λοιπόν, που θα σας μιλήσω χωρίς να κρύψω τίποτα. Σε ένα πράγμα σας αδίκησε ο Κωνστάντιος: Στο ότι δεν με σκότωσε όταν με έκανε καίσαρα· όσο για τα υπόλοιπα, ας δώσουν οι θεοί, μονάχα εσείς απ' όλους τους Ρωμαίους πολίτες να δοκιμάσετε την πλεονεξία του Κωνστάντιου, ή μάλλον των φίλων του. Γιατί ο ίδιος ο Κωνστάντιος και ξάδερφός μου ήταν και τον αγαπούσα. Αφότου εκείνος διάλεξε την έχθρα αντί για τη φιλία, και το αποτέλεσμα της διαμάχης μας κρίθηκε από τους θεούς με μεγάλη φιλανθρωπία, εγώ έγινα πιο πιστός φίλος του απ' ότι ο ίδιος θα περίμενε να γίνω πριν γίνει εχθρός μου. Γιατί λοιπόν νομίζετε ότι εγκωμιάζοντας αυτόν στεναχωράτε εμένα που στην πραγματικότητα δυσανασχετώ με όσους τον βρίζουν; Επειδή αγαπάτε τον Χριστό, έχετε πολιούχο αυτόν αντί για τον Δία ή τον Δαφναίο Απόλλωνα ή την Καλλιόπη, όπως αποκάλυψε το σόφισμά σας. Οι Εμισηνοί, που έβαλαν φωτιά στους τάφους των χριστιανών, αγαπούσαν τον Χριστό; Στεναχώρησα εγώ ποτέ κανέναν από τους Εμισηνούς; Από σας βέβαια πολλούς, για να μη πω όλους: Τη βουλή, τους πλούσιους, τον λαό. Από τη μια ο λαός, που στην πλειοψηφία του ή μάλλον στο σύνολό του προτίμησε την αθεία (σ.σ.: Εννοεί τον Χριστιανισμό), με απεχθάνεται γιατί με βλέπει να επιμένω στους ιερούς πατροπαράδοτους θεσμούς. Από την άλλη, οι πλούσιοι γιατί τους απαγορεύω να πουλάνε τα πάντα σε υψηλές τιμές. Και όλοι μαζί (με απεχθάνεστε) εξ αιτίας των χορευτών και των θεάτρων· όχι ότι τα αποστερώ από κανέναν αλλά επειδή με ενδιαφέρουν λιγότερο απ' ότι τα βατράχια των βάλτων. Δεν έχω δίκιο μετά να κατηγορώ τον εαυτό μου, που σας έχω δώσει τόσες αφορμές να με μισείτε;

[...] Μετά την ανατροφή που δέχτηκα από παιδί, σαν έγινα έφηβος, η πορεία που ακολούθησα περνούσε μέσα από τα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη (που δεν είναι καθόλου κατάλληλα να διαβάζονται από λαούς που νομίζουν ότι είναι οι πιο ευτυχισμένοι επειδή ζουν φιλήδονα), και σαν έγινα άντρας απόκτησα πείρα ανάμεσα στα πιο πολεμικά και θαρραλέα έθνη όπου οι άνθρωποι γνωρίζουν τη γαμήλια Αφροδίτη για να παντρεύονται και να κάνουν παιδιά και τον μεθυότη Διόνυσο για να πίνουν μετρημένα, όσο σηκώνει ο καθένας. Και στα θέατρά τους δεν υπάρχει ασέλγεια ούτε ύβρις. Κι ούτε κανένας χορεύει πάνω στην σκηνή τον κόρδακα.

[...] Δίνω σε όλους την εντύπωση ότι είμαι γελοίος από κάθε άποψη... Δεν αγανακτώ μ' αυτό το γεγονός. Θα 'μουν άδικος αν δεν έμενα ικανοποιημένος μ' αυτά που αντιμετωπίζω εδώ... Μακάρι οι πολιούχοι θεοί της Αντιόχειας να σας χαρίσουν το «Κάππα» στο διπλάσιο, γιατί εκτός από αυτό, συκοφαντήσατε και τις γειτονικές σας πόλεις, που είναι άγιες κι έχουν την ίδια με εμένα λατρεία, ότι δήθεν αυτές σκαρφίστηκαν τις κατηγορίες ενάντιά μου, ενώ ξέρω καλά ότι οι πόλεις αυτές μ' αγαπούν περισσότερο κι από τους γιους τους, πόλεις που ξανάχτισαν τα ιερά των θεών και κατάστρεψαν όλους τους τάφους των άθεων όταν τους έδωσα το σύνθημα πριν λίγο καιρό, τόσο πολύ συνεπάρθηκαν και υψώθηκε το φρόνημά τους, που καταδίωξαν όσους πρόσβαλλαν τους θεούς σε βαθμό που ο ίδιος δεν επιθυμούσα. Όσο για τα δικά σας: Πολλοί από σας γκρέμισαν τους βωμούς των θεών που μόλις είχαν ανεγερθεί και η πραότητά μου σχεδόν καθόλου δεν τους έπεισε να καθήσουν φρόνιμα. Όταν απομάκρυνα το πτώμα από τη Δάφνη, κάποιοι από σας, απαλλάσσοντας τον εαυτό τους από τις υποχρεώσεις προς τους θεούς, αφήσατε το τέμενος του Δαφναίου θεού στη διάθεση εκείνων που είχαν αγανακτήσει για τα λείψανα του νεκρού, ως αποζημίωση, κι αυτοί, είτε από απροσεξία είτε όχι, έβαλαν τέτοια φωτιά που στους ξένους που βρίσκονταν στην πόλη σας προκάλεσε φρίκη, στο λαό σας όμως έδωσε μεγάλη ευχαρίστηση, η δε βουλή σας, την αγνόησε και εξακολουθεί να την αγνοεί.

[...] Επέσυρα το μίσος σας εγώ με την ανόητη συμπεριφορά μου. Γιατί έπρεπε να σωπαίνω -όπως έκαναν πολλοί απ' όσους με συνόδευσαν ως εδώ- και να μην ανακατεύομαι παντού ούτε να σας επιτιμώ. Παρακινημένος όμως από την προπέτειά μου και από μια γελοία διάθεση να σας κολακεύσω (γιατί, μη νομίζετε πως εκείνα τα λόγια σας τα είπα από καλοσύνη, σας τα 'πα γιατί επιδίωκα ν' αποκτήσω φήμη ότι είμαι ευλαβής προς τους θεούς και ευμενής μαζί σας, αυτό κι

αν δεν είναι γελοιωδέστατη κολακεία), σας έπρηξα στην πολυλογία δίχως να καταφέρω τίποτα. Καλά μου κάνατε λοιπόν και αντισταθήκατε στην επίθεσή μου μεταφέροντας το πεδίο μάχης αλλού. Εγώ σας κατήγγειλα υπό την σκέπη του θεού, χωρίς να απομακρυνθώ από το βωμό κι από τα ίχνη του αγάλματος -κι ήμουν ένας ανάμεσα σε λίγους. Ενώ εσείς μες στην αγορά, μπρος σ' όλο τον κόσμο, διαμέσου των πολιτών που 'χουν ταλέντο στα πειραχτικά ευφυολογήματα. Γιατί ξέρετε καλά πως αυτοί οι τελευταίοι τα λένε μπροστά σε μεγάλο ακροατήριο και πως όσοι ευχαριστιούνται να ακούνε τις προσβολές τους, απολαμβάνοντας τες εξ ίσου -και κοπιάζοντας λιγότερο από κείνους που τα λένε- συμμετέχουν στον ψόγο. Ολόκληρη η πόλη λοιπόν έχει πει ή έχει ακούσει όσες ειρωνείες έγιναν σε βάρος αυτής της ταλαίπωρης γενειάδας και αυτού του ανθρώπου που δεν έδειξε και δεν πρόκειται να δείξει καλούς τρόπους. Γιατί αυτός δεν πρόκειται να σας επιδείξει τον τρόπο ζωής που εσείς ακολουθείτε και θέλετε να βλέπετε και σε κείνους που σας κυβερνούν.

Όσο για τις βρισιές με τις οποίες με λούσατε -δημόσια και ιδιωτικά- με στίχους αναπαίστων, τώρα που κι εγώ ο ίδιος έχω κατηγορήσει τον εαυτό μου, σας επιτρέπω ακόμα μεγαλύτερη αθυροστομία, μιας και δεν πρόκειται απ' αφορμή αυτά να σας κάνω ποτέ κανένα κακό -να σφάξω κανέναν ή να χτυπήσω ή να αλυσοδέσω ή να φυλακίσω. Πως αυτό; Επειδή απέτυχα να σας χαρίσω ένα θέαμα -αφού και οι φίλοι μου και εγώ, με τη σωφροσύνη που δείξαμε, παρουσιάσαμε ένα θέαμα τρισάθλιο και αηδιαστικότατο για τα μάτια σας- σκέφτηκα να κάνω πίσω και να φύγω από την πόλη. Όχι γιατί έχω πειστεί ότι εκεί που θα πάω σίγουρα θα αρέσω, απλώς θεώρησα αυτονόητο, σε περίπτωση που δεν τα καταφέρω ούτε και σε κείνους να φανώ ωραίος και καλός, να δώσω σ' όλους μερίδιο από την απέχθεια που προκαλώ και να πάψω πια να ταραζώ την ευτυχισμένη αυτή πόλη με τη δυσωδία της μετριότητάς μου και τη σωφροσύνη των φίλων μου. Κανείς μας άλλωστε δεν αγόρασε από σας ούτε χωράφι ούτε κήπο. Ούτε σπίτι έχτισε κανείς ούτε παντρεύτηκε ούτε συμπεθέριασε, ούτε ερωτευτήκαμε τους ωραίους σας, ούτε ζηλέψαμε τα ασσυριακά πλούτη σας, ούτε πήραμε μέρος στους φατριασμούς σας, ούτε επιτρέψαμε σε κανέναν αξιωματούχο σας να αποκτήσει μεγαλύτερη ισχύ προσκολλώμενος σ' εμάς, ούτε αναγκάσαμε τον λαό να οργανώσει δείπνα και θέατρα -αυτόν τον λαό που του χάρισαμε τόση καλοζωία, που απαλλαγμένος από τη φτώχεια είχε την άνεση να σκαρώνει αναπαίστους ενάντια στον αίτιο της τόσης αφθονίας-, ούτε καταγράψαμε τα αποθέματα σε χρυσό, ούτε ζητήσαμε ασήμι, ούτε τους φόρους αυξήσαμε· αντίθετα, έχουν μειωθεί για όλους οι συνηθισμένες εισφορές κατά το ένα πέμπτο. [...]

Θεωρούσα ότι η πραότητα κι η σωφροσύνη των αρχόντων είναι καλά πράγματα και ότι από μεριάς μου θα ήταν αρκετή μια τέτοια στάση ώστε να με δείτε με καλό μάτι. Αφού όμως δεν σας αρέσουν τα αχτένιστα μαλλιά μου και το μήκος της γενειάδας μου, το ότι δεν ζυγώνω στα θέατρα και τ' ότι έχω την αξίωση να 'ναι σοβαροί οι άνθρωποι μες στους ναούς και πάνω απ' όλα, αφού σας δυσαρεστεί το ότι ασχολούμαι με την απονομή της δικαιοσύνης και στέκομαι εμπόδιο στην πλεονεξία των εμπόρων, αποχωρώ με τη θέλησή μου από την πόλη σας... Αλλά εξηγείστε μου, για όνομα του Διός Αγοραίου και πολιούχου, τους λόγους της αχαριστίας σας. Αδίκησα μέχρι τώρα κανέναν σας, είτε δημόσια είτε κατ' ιδίαν, κι επειδή δεν γίνεται να μ' εκδικηθείτε ανοιχτά, με κοροϊδεύετε με τραγουδάκια όπως οι κωμωδιογράφοι που τραβολογούν πάνω στη σκηνή και ξεφτιλίζουν τον Ηρακλή και τον Διόνυσο; Ή μήπως επειδή απέφυγα να σας κάνω κακό στην πράξη, ενώ δεν απέφυγα να σας πω βαριές κουβέντες, πάτε να με εκδικηθείτε με τον ίδιο τρόπο; Ποιά είναι η αιτία της αντιπαλότητας και του μίσους που μου δείχνετε; Ξέρω καλά ότι δεν έκανα κανένα τρομερό ή ανεπανόρθωτο κακό, σε κανέναν από σας χωριστά ούτε σ' ολόκληρη την πόλη, ούτε είπα τίποτα πρόστυχο, παρά σας παίνεψα όσο μου ήταν επιτρεπτό και στάθηκα έντιμος μαζί σας, όπως θα έπραττε ο καθένας που θα επιθυμούσε, στο μέτρο του δυνατού, να κάνει το καλό στους ανθρώπους. Ξέρετε καλά πως δεν είναι δυνατό, ούτε οι φορολογούμενοι να απαλλαγούν τελείως ούτε να προσφέρω τα πάντα σε κείνους που 'χουν συνηθίσει μόνο να λαμβάνουν. Όταν γίνει γνωστό λοιπόν ότι από τη μια δεν έχω μειώσει τις δημόσιες δαπάνες που συνήθως επιβαρύνουν τον αυτοκράτορα, κι από την άλλη σας έχω απαλλάξει από αρκετούς φόρους, δεν θα μοιάζει, με αίνιγμα η υπόθεση;

Όμως το σωστό θα 'ταν να μη λέω λέξη για τα όσα έχω κάνει δημόσια για το σύνολο των υπηκόων μου, για να μη φανεί ότι σκόπιμα από μόνος μου υμνολογώ τον εαυτό μου, όταν μάλιστα έχω προαναγγείλει ότι θα τον λούσω μ' ένα σωρό αισχρές προσβολές, όσο για τις κατ' ιδίαν ενέργειές μου, μπορεί να ήταν θρασείες και ανόητες, δεν τους άξιζε όμως τόση αχαριστία από μεριάς σας, αξίζει όμως να τις μνημονεύω κι αυτές κοντά στις άλλες ντροπές μου -τόσο επειδή είναι χειρότερες από τις προηγούμενες μου, δηλαδή το χάλι των μαλλιών μου και τ' ότι ήμουν ανέραστος, όσο και επειδή είναι πιο αληθινές και ταιριάζουν τέλεια με την ψυχοσύμβασή μου.

Προτού σας γνωρίσω σας παίνεψα, όπως μου υπαγόρευε η φιλοδοξία μου, χωρίς να περιμένω πρώτα να σας δοκιμάσω και χωρίς να με απασχολήσει το πως θα τα πάμε μεταξύ μας. Επειδή σας θεωρούσα παιδιά Ελλήνων, κι επειδή θεωρώ και τον

εαυτό μου Έλληνα ως προς τον τρόπο ζωής -αν και η καταγωγή μου είναι θρακιώτικη-, υπέθετα ότι θα αγαπιόμασταν πολύ. Εδώ, ας μείνω με την ντροπή της βιασύνης. Στη συνέχεια, αφού μου στείλατε πρέσβεις -που έφτασαν τελευταίοι απ' όλους· προηγήθηκαν όλες οι άλλες πόλεις, ακόμα και οι Αλεξανδρινοί από την Αίγυπτο- σας απάλλαξα, ειδικά εσάς, από την καταβολή μεγάλων ποσοτήτων χρυσού και άργυρου και από πάμπολλους φόρους. Κατόπιν πρόσθεσα άλλες διακόσιες θέσεις βουλευτών στον κατάλογο της βουλής σας, χωρίς να τσιγκουνευτώ με κανέναν βουλευτή, γιατί είχα βάλει στόχο να κάνω την πόλη σας μεγαλύτερη και ισχυρότερη. Σας έδωσα λοιπόν τη δυνατότητα να εκλέξετε τους πλουσιότερους από τους πολίτες που διαχειρίζονται τα έσοδα του δικού μου ταμείου και είναι υπεύθυνοι για την κοπή των νομισμάτων, εσείς όμως δεν εκλέξατε τους ικανούς ανάμεσά τους και βρήκατε ευκαιρία να προβείτε σε ενέργειες που θυμίζουν πόλη κάθε άλλο παρά ευνομούμενη -και που ούτως ή άλλως ταιριάζουν με τα ήθη σας. Θέλετε να σας θυμίσω μία; Κάποιον, αφού τον ονομάσατε βουλευτή, πριν ακόμα γραφτεί στον κατάλογο και ενώ εκκρεμούσε ακόμα η εκλογή του, του αναθέσατε λειτούργημα. Κάποιον άλλον, έναν φτωχό άνθρωπο που οπουδήποτε αλλού δεν θα του 'διναν σημασία, εσείς, επειδή με το παραπανίσιο μυαλό που έχετε ανταλλάζετε το χρυσάφι με σκουπίδια, τον μαζέψατε μέσα από την αγορά, του δώσατε περιουσία και τον εκλέξατε συνάδελφό σας. Ένα σωρό τέτοιες ατασθαλίες κάνατε σχετικά με τους διορισμούς κι επειδή εγώ δεν συγκατατέθηκα σε όλες, για τα όσα καλά έχω κάνει δεν άκουσα ευχαριστώ και για τα όσα με αίσθημα απέφυγα να κάνω, έγινα μισητός.

Τα παραπάνω βέβαια είναι μηδαμινά πράγματα και δεν θα μπορούσαν να ξεσηκώσουν την πόλη εναντίον μου, ενώ το χειρότερο κακό που σας έκανα και που προκάλεσε το μεγάλο μίσος ήταν τότε που ο λαός βρισκόταν μαζεμένος μες το θέατρο και με το που έφτασα εγώ έβγαλε την ιαχή, *«Τα πάντα είναι άφθονα, τα πάντα είναι πανάκριβα!»*, επειδή ένιωσε να πνίγεται από τους πλούσιους. Την άλλη μέρα συζήτησα με τους ισχυρούς της πόλης σας, προσπαθώντας να τους πείσω ότι είναι καλύτερο να ωφελήσουν τους πολίτες και τους ξένους με το να μη επιδιώκουν τα άδικα κέρδη. Εκείνοι υποσχέθηκαν ότι θα τακτοποιούσαν το ζήτημα. Επί τρεις μέρες έκανα τα στραβά μάτια και περίμενα, εκείνοι όμως ολιγωρούσαν σε σημείο που δεν θα το περίμενε κανείς. Κι επειδή το 'βλεπα πως το παράπονο του λαού ήταν αληθινό και ότι η αγορά δεν έπασχε από ανεπάρκεια αλλά από την απληστία των πλουσίων, όρισα λογικές τιμές για το κάθε τι, και την ενέργειά μου αυτή την γνωστοποίησα σε όλους. Επειδή όμως υπήρχαν σε αφθονία και το κρασί και το λάδι κι όλα τα άλλα εκτός από το σιτάρι -λόγω της φοβερής

καταστροφής που προκάλεσε η ξηρασία-, σκέφτηκα να στείλω ανθρώπους στη Χαλκίδα, την Ιεράπολη και τις γύρω πόλεις και εισήγαγα τετρακόσιες χιλιάδες μέτρα. Όταν καταναλώθηκε κι αυτό, στην αρχή διέθεσα πέντε χιλιάδες, μετά επτά και τέλος δέκα χιλιάδες μόδιους, (στο εξής αυτή είναι η ονομασία του μέτρου σ' όλη τη χώρα). Όλη αυτή η ποσότητα ανήκε σε μένα. Έδωσα στην πόλη από το σιτάρι που μου είχε έρθει απ' την Αίγυπτο, χρεώνοντας τα δεκαπέντε μέτρα στην τιμή που μέχρι πρότινος κόστιζαν τα δέκα μέτρα. Αν αυτά τα δέκα μέτρα το καλοκαίρι σας κόστιζαν τόσο, πόσο θα 'πρεπε να υπολογίσετε ότι θα τα πληρώνετε την εποχή που όπως λέει και ο Βοιωτός ποιητής, *«Είναι σκληρό πράγμα η πείνα μες στο σπίτι»*. Μήπως δεν είναι αλήθεια ότι στην τιμή αυτή θ' αγοράζατε πέντε μέτρα με τα χίλια ζόρια και θα 'σασταν και ευχαριστημένοι, ύστερα από τέτοιο χειμώνα; Τι είχαν κάνει οι πλούσιοι της πόλης σας; Από τη μια πουλούσαν κρυφά το στάρι έξω από την πόλη σε υπερβολική τιμή κι από την άλλη φόρτωσαν τα δικά τους έξοδα στο κοινό. Κι όχι μόνο η πόλη αλλά κι οι περισσότεροι αγρότες τρέχουν ν' αγοράσουν ψωμί μιας κι είναι το μόνο που υπάρχει σε αφθονία κι είναι φτηνό. Κι όμως, ποιος από σας θυμάται να ευημερεί η πόλη, τόσο ώστε να πουλιούνται τα δεκαπέντε μέτρα σιτάρι για ένα χρυσό νόμισμα; Γι' αυτή μου την πράξη με μισήσατε· που δεν επέτρεψα να σας πουλάνε το κρασί, τα λαχανικά και τα φρούτα για χρυσάφι, και το κρυμμένο στις αποθήκες σιτάρι ξαφνικά να το μετατρέπετε για χάρη τους σε χρυσάφι και ασήμι. Εκείνοι βέβαια το μοσχοπούλησαν έξω από την πόλη κι έκαναν εδώ τον κόσμο να υποφέρει από την πείνα που λιώνει τους θνητούς όπως είπε ο θεός που κατηγόρησε εκείνους που έκαναν παρόμοια πράγματα.

Τώρα στην πόλη υπάρχει αφθονία στο ψωμί μονάχα και σε τίποτα άλλο. Βέβαια, το ήξερα και τότε που τα έκανα αυτά ότι δεν θα γινόμεν αρεστός σε όλους, μα δε μ' ένοιαζε. Γιατί πίστευα ότι έπρεπε να βοηθήσω το αδικημένο πλήθος καθώς και τους ξένους που κατέφθαναν εδώ με απόφαση δική μου και των αξιωματούχων που βρίσκονται μαζί μου. Αλλά επειδή αφ' ενός αυτοί θα αναχωρήσουν, απ' ό,τι ξέρω, κι αφ' ετέρου η πόλη σας απέναντί μου είναι ομόφωνη (γιατί οι μεν με μισούν ενώ οι άλλοι που φάγαν ψωμί από τα χέρια μου δείχνουν αχαριστία), τα αφήνω όλα στην κρίση της Αδράστειας, και θα φύγω να πάω σε άλλο έθνος κι άλλον λαό, χωρίς να θυμίσω αυτά που κάνατε μεταξύ σας πριν εννιά χρόνια για να βρείτε το δίκιο, τότε που ο λαός ξεσηκώθηκε με φωνές κι έβαλε φωτιά στα σπίτια των δυνατών και σκότωσε τον κυβερνήτη κι ύστερα τιμωρήθηκε, επειδή παρ' ότι δίκαια είχε οργισθεί, ξεπέρασε με τις πράξεις του κάθε μέτρο.

Μα, για τους θεούς, για ποιο πράγμα αντιμετωπίζω τόση αχαριστία; Για το ότι σας έθρεψα, και μάλιστα τόσο απλόχερα, από την προσωπική μου περιουσία, πράγμα που δεν έχει ξαναγίνει μέχρι τώρα σε καμιά πόλη; Για το ότι μεγάλωσα τον κατάλογο των βουλευτών; Για το ότι δεν σας τιμώρησα όταν σας έπιασα να κλέβετε; Να σας θυμίσω ένα δυο πράγματα, για να μη νομίσει κανείς ότι τα παραπάνω είναι σχήμα λόγου και ρητορείες και ψέματα; Είπατε, ότι τρεις χιλιάδες κλήροι γης, αν θυμάμαι καλά, ήταν ακαλλιέργητοι και ζητήσατε να τους πάρετε, και όταν τους πήρατε τους μοιραστήκατε μεταξύ σας, όσοι δεν τους είχατε ανάγκη. Αυτό αποδείχτηκε ξεκάθαρα ύστερα από έρευνα. Τότε εγώ αφού αφαίρεσα τους κλήρους από όσους τους κρατούσαν άδικα -και χωρίς να προχωρήσω σε έρευνες για τη γη που είχαν αποκτήσει παλιότερα και για την οποία δεν πλήρωναν φόρους ενώ όφειλαν να πληρώνουν-, τους ανέθεσα τις πιο δαπανηρές λειτουργίες της πόλης. Ακόμα και τώρα, αυτοί που εκτρέφουν άλογα έχουν κοντά στους τρεις χιλιάδες κλήρους, για τους οποίους κάθε χρόνο απαλλάσσονται από τη φορολογία. Κι αυτό το χρωστάτε στην κρίση και διακυβέρνηση του θείου μου και συνονόματού μου, αλλά και σε μένα, που επειδή έτσι τιμωρώ τους απατεώνες και τους κλέφτες, είναι φυσικό να σας φαίνεται ότι έφερα στον κόσμο τ' απάνω κάτω. Γιατί ξέρετε καλά πως η επιείκεια προς τους απατεώνες και τους κλέφτες αυξάνει και δυναμώνει την κακία ανάμεσα στους ανθρώπους.

Να λοιπόν που τα λόγια μου καταλήγουν πάλι στο σημείο όπου ήθελα να φτάσω. Δηλαδή στο ότι υπαίτιος για όλα τα κακά που μου συμβαίνουν είμαι εγώ, που χαρίζω την εύνοιά μου σε αχάριστους χαρακτήρες. Δεν φταίει η ελευθεριότητά σας, φταίει η δική μου ανοησία. Από τώρα και στο εξής, βέβαια, θα προσπαθήσω να είμαι πιο συνετός απέναντί σας, όσο για σας, μακάρι οι θεοί να σας ανταποδώσουν στο ακέραιο την εύνοια και την τιμή που μου δείξατε.